

Educația religioasă, temei al însănătosirii sufletești

Arhim. conf. univ. dr. Vasile MIRON

Keywords: *faith, religious education, morality, spirituality, virtue, holiness*

Educația religioasă este o acțiune proprie spiritualității umane și corespunde năzuinței lăuntrice a omului de a se desăvârși din punct de vedere moral și de a tinde neconitenit spre asemănarea cu Dumnezeu, printr-o viață curată și sfântă, eliberată de patimi și păcate. Această acțiune se desfășoară metodic și conștient de către educator, potrivit principiilor moralei creștine și a unui plan bine organizat. Ea este susținută de iubire, de încredere, de libertate și de harul lui Dumnezeu și, prin funcțiile ei de îmbunătățire și călăuzire a sufletului creștinesc, urmărește realizarea caracterului religios-moral cu desăvârșirea lui în personalitate creștină.

Învățatura dogmatică a Sfintei noastre Biserici definește omul ca fiind cununa creației sau microcosmos, fiindcă unește în sine în chip armonios elementele lumii materiale și ale lumii spirituale. Fiind chipul și icoana Creatorului, omul tinde mereu spre asemănarea cu El, căci pentru aceasta a fost zidit, după cum grăiește psalmistul David: „În ce chip dorește cerbul izvoarele apelor, aşa Te dorește sufletul meu pe Tine, Dumnezeule” (*Psalmul 41, 1*). Când l-a plăsmuit a zis Dumnezeu : „Să facem om după chipul și asemănarea Noastră...Și a făcut Dumnezeu pe om după chipul Său ; după chipul lui Dumnezeu l-a făcut; a făcut bărbat și femeie” (*Facere 1, 26-27*) și “luând Domnul Dumnezeu țărână din pământ a făcut pe om și a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie” (*Facere 2, 7*).

Din materia creată anterior, Dumnezeu a luat trupul, iar din Sine, i-a dat suflarea Sa divină pe care Sfânta Scriptură o numește suflet rațional și cuvântător. Omul – coroana creației – a fost pus rege al celor pământești, dar supus stăpânirii de sus. „Dumnezeu îl aşază pe pământ, ca pe o a doua lume mare

în una mică, ca pe un alt înger, închinător amestecat, privitor al firii văzute și inițiat în cea înțelegătoare, împărat al celor de pe pământ, împărătit de sus, pământesc și ceresc, trecător și nepieritor, văzut și înțelegător..., și, ceea ce întrece taina, îndumnezeit prin înclinarea lui din fire după Dumnezeu”¹. Numai pentru faptul că are sădită în sine această predispoziție, omul intrunește în persoana sa elementele lumii sensibile și a celei supranaturale, încă din momentul creației sale. Deci, ființa umană este perfectibilă, având destinația și menirea precisă de a se împlini din punct de vedere spiritual, pentru a atinge idealul desăvârșirii și a moșteni viața cea veșnică (*Matei* 25, 34; *Ioan* 17, 3). „Ne-ai făcut pe noi pentru Tine și neliniștit este sufletul nostru până ce se va odihni în Tine”², spunea cândva un mare pedagog creștin.

Arta și posibilitatea educației este o trăsătură caracteristică a firii umane și Sfântul Vasile cel Mare o subliniază în mod pregnant: „În noi oamenii – spune sfântul părinte – sunt virtuți firești pe care sufletul nostru le săvârșește nu printr-un învățământ omenesc, ci sunt înnăscute în însăși firea noastră. De pildă, nimeni nu ne învață să urâm boala, dar din fire avem repulsie față de ceea ce ne supără, după cum și sufletul, fără să-l fi învățat cineva, se ferește de rău. Răul este o boală a sufletului, iar virtutea sănătatea sufletului. Bine au definit unii sănătatea: echilibru al energiilor naturale. Nu te-ai îndepărta de adevăr dacă ai defini la fel și sănătatea sufletească. Pentru că sufletul, în chip firesc și fără să fie învățat, dorește ce îi este propriu, de aceea toți laudă castitatea, aprobă dreptatea, admiră curajul și râvnesc pricoperea. Aceste virtuți sunt mai proprii sufletului decât trupului sănătatea”³.

Dacă omul păstrează încă înclinarea spre rău, el poate fi educat, adică corijat, pentru a nu persista în rău, ci spre a se abate de la el și a face binele. Educația este o lucrare delicată și sistematică îndreptată asupra întregii ființe umane pentru a-i trezi, dezvolta și întări toate puterile sufletești, în chip liber și conștient.

¹ SFÂNTUL GRIGORIE DE NAZIANZ, *Cuvântare la arătarea lui Dumnezeu, sau la Nașterea Mântuitorului*, cap. XI, trad. în rom. de Pr. Dr. Gheorghe Tilea, în vol. *Opere dogmatice*, Ed. Herald, București, 2002, p. 27.

² FERICITUL AUGUSTIN, *Confesiones (Mărturisiri)*, cartea I-a, cap. 1, trad. în rom. de Prof. Dr. Docent Nicolae Barbu în col. PSB, vol. 64, Ed. IBMBOR, București, 1985, p. 63.

³ SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *Omilia IX, la Hexaemeron*, cap. 4, trad. în rom. de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, în col. PSB, vol. 17, *Omiliu la Hexaemeron, Omiliu la Psalmi, Omiliu și cuvântări*, Ed. IBMBOR, București, 2005, p. 262.

Omul este trecător și nemuritor, vizibil și invizibil, pământesc și ceresc, este duh și trup. Sufletul rațional este elementul ființial al omului care îl deosebește radical de celelalte viețuitoare terestre, iar funcțiunile lui sunt: mintea, simțirea și voința sau facultatea liberului arbitru. Sufletul este natura divină a ființei umane în virtutea căreia omul este educabil, adică se poate modela, urcând treptele virtuților până la limanul desăvârșirii. Menirea sufletului este aceea de a domina pornirile pătimășe ale trupului, pentru a se păstra pe sine curat de toată întinăciunea. „Ceea ce este vizitul pentru căruță, căpitanul pentru o corabie, muzicantul pentru un instrument muzical, aceea a leguit Plăsmuitorul să fie sufletul pentru acest vas pământesc. Sufletul are frâiele, el întoarce căрма, el lovește coardele; iar când face asta bine, scoate cântarea aceea plină de armonie a virtuții, dar când slăbește coardele sau le strunește mai mult decât trebuie, vatămă și arta, și armonia”⁴.

Procesul educației are ca scop primordial îmbunătățirea sufletului, iar prin aceasta, și trupului, căci și trupul colaborează cu sufletul la săvârșirea faptelor bune. „Trupul este unealta, este ca o haină și o îmbrăcămintă a sufletului.... Dacă va locui împreună cu un suflet sfânt, ajunge templu al Duhului Sfânt”⁵. Deci, educația este posibilă, și se impune absolut, ca o necesitate. Ea este impusă ca un remediu împotriva urmărilor păcatului. Prin păcat, lumina rațiunii a slăbit, sentimentul s-a pervertit, voința s-a înmuiat și păcatul lui Adam a ajuns izvor al tuturor relelor posibile.

În natura umană cea dinainte de cădere a existat în chip natural voința cea după lege, adică după Dumnezeu, care ne îndepărta de rău. Această funcționalitate armonioasă a fost întreruptă prin neascultare. Dumnezeu, însă arătând iubirea Sa nemărginită pentru oameni, restaurează natura umană în Hristos, care este Dumnezeu desăvârșit și Om desăvârșit. Iar omul, după căderea în păcat, rămâne cu nostalgia desăvârșirii, având dorul și chemarea spre aceasta. Este vorba de un îndelung proces de însănătoșire, de o educație permanentă.

---

⁴ SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Cuvânt despre viețuirea după Dumnezeu*, trad. în rom. de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, în vol. *Omilia la săracul Lazăr. Despre soartă și Providență. Despre rugăciune. Despre viețuirea după Dumnezeu*, Ed. IBMBOR., București, 2005, p. 262.

⁵ SFÂNTUL CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheza a IV-a*, trad. în rom. de Pr. Prof. Dumitru FECIORU, în vol. *Cateheze*, Ed. IBMBOR., București, 2003, p. 61.

Educația religioasă are o triplă motivație teologică. Primul temei al educației îl constituie demnitatea omului de a fi chip al lui Dumnezeu, ființă ratională sau spirituală și liberă. Când Mântuitorul se descoperă femeii samarinențe că „Duh este Dumnezeu și cei ce I se închină trebuie să I se închine în Duh și adevăr” (*Ioan 4, 24*), îi spune cu alte cuvinte că și omul, esențial și definițioru, este duh, spirit, conștiință; că fundamental în condiția umană este spiritul și nu materia. Acest fapt este esențial pentru educație. Educația morală, civică și cea fizică ca și cea intelectuală, își află baza atunci când spiritul este postulat ca esență fundamentală și formativă a omului. „Ce-i folosește omului să câștige lumea întreagă, dacă-și pierde sufletul? Sau ce ar putea să dea omul, în schimb, pentru sufletul său?” (*Marcu 8, 36-37*). Învățatura morală a Sfintei Evanghelii nu ne povătuiește să neglijăm datoriile noastre față de trup sau față de necesitățile biologice ale vieții materiale, ci ne îndeamnă să ne îngrijim în primul rând de mântuirea sufletului, comoara cea mai scumpă a ființei noastre, a cărei valoare echivalează cu prețul veșniciei. „Să ne întărim mintea, să ne încordăm sufletul, să ne pregătim inima! Pentru suflet alergăm; lucrurile veșnice să le nădăjduim!”⁶. După cum trupul simte nevoia de hrana, tot astfel și sufletul are nevoie de hrana cea duhovnicească a cuvântului lui Dumnezeu și a rugăciunii. Îmbrăcămintea sufletului o constituie podoba virtuților și a faptelor bune. „După cum trupului îi dai felurite haine și îi seamă de vreme în felul îmbrăcămintei, tot astfel și sufletul! Nu-l lăsa să umble gol de fapte bune, ci îmbracă-l cu hainele ce i se cuvin. Făcând aşa, îndată îi vei da curaj și-l vei reduce la sănătatea lui firească”⁷, spune un mare părinte al Bisericii.

Sâmburele care cultivă sănătatea sufletului și îi întreține nealterată puritatea lui morală este credința, însă nu cea simplă sau rationalistă, ci „cea care se naște în noi din lucrarea virtuților”⁸. Această credință dinamizează și înnobilează puterile sufletești ale omului. Mintea întunecată de păcat este ruina și pieirea sufletului, iar cea înteleptită de flacără dreptei credințe este

⁶ SFÂNTUL CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Procateheza...*, p. 17.

⁷ SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Omilia a XXI-a, la Facere*, cap. 6, trad. în rom. de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, în col. PSB, vol. 21, *Omiliu la Facere*, Ed. IBMBOR, București, 1987, p. 225-226.

⁸ Cuviosul TEOGNOST, *Despre făptuire, contemplație și preoție*, trad. în rom. de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, în *Filocalia IV*, Sibiu, 1948, p. 262.

„ochiul care luminează întreaga conștiință și naște înțelegerea”⁹. Credința se dezvoltă în atmosfera rugăciunii și prin citirea cuvintelor dumnezeiești ale Sfintei Scripturi. Biserica noastră Ortodoxă a făcut din cultul ei divin un factor important de adâncire a credinței și de educație religioasă, o adevărată școală de formare a deprinderilor și caracterelor creștine.

Întreaga viață liturgică a Bisericii, concretizată în tradiții și instituții religioase, în rugăciuni, imne, cuvinte de învățătură, Taine și invocări neîncetate ale Duhului Sfânt, a reprezentat mediul adecvat de induhovnicire a credinciosului, de întărire a sentimentului religios și de fortificare a întregii sale structuri sufletești. În mediul sacramental al Sfintei Liturghii s-a conturat profilul adevăratei personalități religioase, pentru că „Sfânta Liturghie a născut și a crescut adevărata religiozitate creștină”¹⁰, iar „virtuțile creștine fără de care nu poate fi concepută manifestarea caracterului religios-moral se oglindesc în Liturghie și se dezvoltă în toată plinătatea lor prin participarea la ea. Ea este un izvor și promotor al vieții în Hristos”¹¹.

Năzuința și strădania permanentă a Bisericii a fost aceea de „a avea un învățământ educativ care să pulseze credința și viața creștină și să formeze conștiințele creștine”¹², căci „nu este de ajuns ca Dumnezeu să ne fi descoperit învățătura pentru a o cunoaște, ci trebuie să ne apropiem de El, cu căldura sufletului nostru. Prin înălțarea inimii către Dumnezeu ne apropiem de El, iar pentru a-L putea vedea mai clar trebuie să ne deschidem inima și să o avem curată prin puterea rugăciunii. Numai prin curăția inimii noastre, putem adânci și intui misterele inexprimabile ale credinței creștine”¹³. Pentru îndeplinirea faptică a acestui deziderat creștin se roagă neîncetat Biserica noastră Ortodoxă în fiecare Sfântă Liturghie, zicând: „Unirea credinței și împărtășirea Sfântului Duh cerând, pe noi însine și unii pe alții și toată viața

⁹ SFÂNTUL CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheza a V-a....*, p. 72. „Dacă mintea creată vine pe lume cu impulsul de a cunoaște pe Cel infinit, acest impuls e dovada că ea e făcută pentru infinit, că el există înainte de ea, dacă din primul moment al trezirii ei îl presupune existând. Și undeva trebuie să se găsească un obiect mai mare ca ea. Un obiect infinit dacă este în ea o aspirație atât de arzătoare după cunoaștere și dacă niciunul din obiectele finite nu o satisfac, îi dezamăgesc aşteptarea”, Pr. Prof. Dr. Dumitru STĂNILOAE, *Iubirea creștină*, Ed. Porto-Franco, Galați, 1993, p. 24.

¹⁰ Pr. Prof. Petre VINTILESCU, *Liturghia în viața românească*, București, 1943, p. 43.

¹¹ Pr. Spiridon CÂNDEA, *Hristos și mântuirea sufletească a orășenilor*, Sibiu, 1939, p. 154.

¹² Pr. Prof. Mihail BULACU, *Studiu introductiv în Catehetica ortodoxă*, Oradea, 1928, p. 2.

¹³ Pr. Prof. Mihail BULACU, *Studiu introductiv în Catehetica ortodoxă...*, p. 79.

noastră lui Hristos Dumnezeu să o dăm”, pentru că „sufletul luminat prin credință și-L reprezintă pe Dumnezeu, vede pe Dumnezeu atât cât omenește și cu putință, străbate marginile lumii și vede de pe acum judecata viitoare, înainte de sfârșitul veacului acestuia și răsplata făgăduințelor”¹⁴. „Fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu” (*Matei* 5, 8), a spus Mântuitorul, pentru că aceștia, „scuturând tina de pe ochiul minții vede pe Cel ce este și se luminează în cunoașterea Duhului”¹⁵, simțind prezența și lucrarea lui Dumnezeu în viața lor și în sufletele lor luminate de har și încălcăzite de flacăra credinței. Pe măsură ce credinciosul se desprinde de patimi și de răutățile păcatului și sporește în lucrarea virtușilor, sufletul său se înfrumusețează după modelul Arhetipului divin și se pătrunde de lumina cunoștinței de Dumnezeu. De aceea, pocăința, ca mijloc de refacere a stării noastre sufletești, nu trebuie să înceteze niciodată. Ea trebuie să devină o preocupare constantă a întregii noastre vieți, o luptă încordată cu păcatul, o neîntreruptă educație religios-morală. „Lucrează-ți ca un plugar sufletul tău – spune un sfânt părinte – smulge din el spinii, seamănă în el cuvântul bunei credințe, sădește sadurile cele bune ale înțelepciunii, îngrijește-l cu toată luarea-aminte și vei fi asemenea lui Pavel”¹⁶.

Un al doilea motiv este menirea omului de a ajunge la asemănarea cu Dumnezeu. „Fiți, dar, voi desăvârșiți, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvârșit este” (*Matei* 5, 48). Asemănarea constă în dezvoltarea și desăvârșirea fără de hotar a trăsăturilor „chipului” și la această treaptă se ajunge prin statornicia în virtute și conlucrarea eforturilor noastre cu harul divin. Sfântul Chiril al Ierusalimului spune astfel în această privință: „Lucrul lui Dumnezeu este deci de a sădi și a uda, iar al tău, de a aduce rod. Lucrul lui Dumnezeu este de a da harul, iar al tău de a-l lua și a-l păstra. Nu disprețui harul prin faptul că îl-a fost dat în dar. Ci, după ce l-ai primit, păstrează-l cu evlavie”¹⁷. Cei ce au conlucrat cu acest har, la potențialul maxim, în mod liber, activ și conștient, au atins treapta desăvârșirii morale, ajungând la asemănarea cu Dumnezeu prin faptă bună și prin viață curată, devenind astfel, personalități

¹⁴ SFÂNTUL CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheza a V-a...*, pp. 77-78.

¹⁵ *Cântarea I*, gl. 4, *Catavasile Înălțării și a Rusaliilor*, în Catavasier, Ed. IBMBOR, București, 1987, p. 345.

¹⁶ SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Omilia a III-a*, cap. 3, în vol. *Omilia la statui*, trad. în rom. de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 2007, p. 66.

¹⁷ SFÂNTUL CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheza I...*, p. 21.

religioase autentice. Aceștia sunt sfinții care au întruchipat în persoană și faptele lor modelul ideal al vieții sfinte și neprihănite a Domnului nostru Iisus Hristos (*I Corinteni* 4, 16), fiindcă personalitatea supremă după a Cărui statură trebuie realizată propria noastră personalitate este Mântuitorul nostru Iisus Hristos, singurul care a putut spune despre Sine: „Cine dintre voi Mă vădește de păcat?” (*Ioan* 8, 46). „Numai când creștinul ajunge să fie «om al lui Hristos», poate fi considerat o personalitate creștină educată după învățătură și fapta Mântuitorului”¹⁸. Mântuitorul a învățat mai mult prin exemplul Său personal, căci tot ce propovăduia prin cuvânt, adeverea prin faptă. Așa cum afirma un pedagog creștin, „marea lecție a lui Iisus constă în aceea că exemplul este mai presus decât cuvintele și că superiorul trebuie să se pună în serviciul inferiorului, iar superiorul să se devoteze subalternilor săi”¹⁹.

Datorită acestui fapt, creștinismul a promovat cel mai reușit sistem de educație a sufletului omenesc²⁰, înfăptuind acțiunea sinergică de transformare spirituală a oamenilor și a lucrurilor din interior și nu din afară, prin convinere, prin exemplu ziditor, prin iubire sinceră și prin rugăciune curată, prin comuniunea sufletelor și nu prin constrângere. „Toate învățăturile Sfintelor Evangheliei, au fost desprinse dintr-o viață trăită model aici pe pământ, pentru ca să inițieze sufletul omenesc al tuturor generațiilor creștine”²¹ spre o identificare cât mai fidelă cu viața Domnului nostru Iisus Hristos, spre trăirea cât mai profundă a moralei practicată de El însuși în chipul cel mai real și sublim. „Creștinismul înseamnă adevărul religios veșnic, înseamnă iubire și fapă ziditoare. Așa l-au interpretat și așa l-au trăit credincioșii cu convingere și mai ales creștinii primelor veacuri”²².

A treia motivație a educației religioase este liberul arbitru, adică voința, care trebuie să fie și ea într-o permanentă formare. „Dumnezeu Însuși respectă libertatea morală dată omului și El nu face personalități religioase decât din acei creștini care colaborează în mod liber și din propria lor voință cu

---

¹⁸ Pr. Prof. Dumitru CĂLUGĂR, *Caracterul religios-moral-creștin*, teză de doctorat, Sibiu, 1955, p. 13.

¹⁹ René THIBAUT, *Le sens des paroles du Christ*, Desclée de Brouwer, Paris, 1940, p. 146.

²⁰ Pr. Prof. Mihail BULACU, *Pedagogia creștin-ortodoxă*, editată de Fundația Sfinților Martiri Brâncoveni, Constanța, 2009, p. 2.

²¹ Pr. Prof. Mihail BULACU, *Pedagogia creștin-ortodoxă...*, p. 8.

²² Pr. Prof. Dumitru CĂLUGĂR, *Caracterul religios-moral-creștin...*, p. 20.

harul lui mântuitor”²³. Această libertate implică în mod categoric o responsabilitate morală, care-l determină pe credincios să stăruie îintr-o nevoință asiduă, desfășurând o activitate neîntreruptă de biruință a răului, de smulgere a păcatului din el și de canalizare a voii sale spre îndeplinirea constantă a binelui moral, căci „cel ce nu-și unește voia sa cu Dumnezeu, se poticnește în faptele sale și cade în mâinile vrăjmașilor”²⁴. Este vorba de libertatea în sensul Revelației, care se afirmă ca o ieșire de sub „aripile firii”, înălțând spiritul divin. Este libertatea de păcat, când voința nu privește și nu alege decât binele, păcatul neexistând pentru ea, la care se referă Sfântul Apostol Pavel, când spune: „Stați deci tari în libertatea cu care Hristos ne-a făcut liberi și nu vă prindeți iarăși în jugul robiei” (*Galateni* 5, 1).

Îndrumarea voinței spre practicarea virtuților creștine are la bază cunoașterea și însușirea adevărurilor de credință și a regulilor de viață morală, care fac obiectul instrucției și educației religioase. „Cunoașterea religioasă, întărinindu-se prin sentimentul inimii, pășește la acțiune cu ajutorul voinței.... Dacă cunoștința nu ia contact cu voința, rămâne ceva stereotip, iar voința fără idei ajunge ceva instinctiv, fără lumina ochiului conștiinței”²⁵.

Oamenii au fost preocupați de educație încă de la început. Această problemă este bine conturată în Sfânta Scriptură, atât în Vechiul cât și în Noul Testament. Principiile educative ale Vechiului Testament sunt date sub formă de porunci scrise. Ele sunt transmise direct de către Dumnezeu și revelate lui Moise prin Tablele Legii (*Ieșire* 20, 12-17) sau sub forma unor măsuri disciplinare pe care Moise și alte personaje biblice menționate în Pentateuh le dădeau pentru corijarea și îndreptarea individului sau a grupului social (*Ieșire* 21, 12, 15, 17; 23; 24).

Patriarhii și profeții au exercitat o puternică influență educativă. Cele mai educative cărți ale Vechiului Testament sunt: Psaltria (prima carte tradusă din canonul biblic al Vechiului Testament), Eclesiastul, Proverbele lui Solomon, Înțelepciunea lui Iisus Sirah, Tobit, Iov.

Noul Testament conține principii educativ-morale deosebit de importante, pe care Mântuitorul nostru Iisus Hristos, Pedagogul desăvârșit și

²³ Pr. Prof. Dumitru CĂLUGĂR, *Caracterul religios-moral-creștin...*, p. 9.

²⁴ SFÂNTUL MARCU ASCETUL, *Despre cei ce-și închipuie că se îndreptează din fapte, în 226 de capete*, trad. în rom. de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, în *Filocalia*, vol. I, Sibiu, 1947, p. 265.

²⁵ Pr. Prof. Mihail BULACU, *Pedagogia creștin-ortodoxă...*, p. 81.

modelul absolut al viețuirii creștine, le adâncește și le spiritualizează, „pentru că Legea prin Moise s-a dat, iar harul și adevărul au venit prin Iisus Hristos” (*Ioan 1,17*).

Învățatura și faptele Mântuitorului au ca scop și obiectiv principal îndreptarea noastră pe calea mântuirii: „Fiul Omului a venit să caute și să mântuiască pe cel pierdut” (*Luca 19, 10*). Mântuirea presupune un lung proces de nevoință și transformare interioară. Ea se dobândește prin pocăință, care înseamnă schimbarea și luminarea minții de flacără credinței și a harului dumnezeiesc, modificarea stilului de a gândi, simți și trăi, renunțarea la viața anterioară și început de viață nouă, realizată printr-o statornică și îndelungată lucrare de educație a sufletului. Hristos, Mântuitorul lumii, „fiind Pedagog, se îngrijește de educația oamenilor, nu de instruirea lor; scopul Lui este de a face sufletul mai bun, nu de a-l învăța; de a da sfaturi pentru o viață înțeleaptă, nu pentru o viață dedicată științei”²⁶. Profunda înțelepciune ce emana din parbolele Sale referitoare la pocăință și la săvârșirea faptelor bune, constituie fundamentul și temelia pedagogiei divine, scopul rostirii acestor paradigmă și sintagme fiind înduplecarea voinței spre deprinderea virtuților creștinești și însănătoșirea sufletului de rănilor păcatelor. „Vindecarea patimilor vine de acolo, că Pedagogul, prin pilde încurajatoare, întărește sufletele, iar prin reguli de conduită, pline de iubire de oameni, ca prin niște doctorii plăcute la gust, îndreaptă pe cei bolnavi la cunoașterea desăvârșită a credinței cele adevărate”²⁷.

Smerenia, dragostea, înțelepciunea, pacea, răbdarea, iertarea și alte virtuți și precepte evanghelice enunțate de Mântuitorul, sunt pilonii de susținere a educației creștine inițiate de El în timpul activității Sale mesianice. El este Doctorul sufletelor și trupurilor noastre și Pedagogul prin excelență. „După cum cei bolnavi cu trupul au nevoie de doctor, tot așa și cei bolnavi cu sufletul au nevoie de Pedagog; întâi ca să se vindece patimile noastre, apoi să ne conducă la Învățător, ca să ne pregătească sufletul curat și propriu pentru dobândirea cunoștinței și să-l facă în stare să primească revelația Cuvântului. Străduindu-se, deci, să ne desăvârșească printr-o urcare treptată la mântuire, Cuvântul, Care în tot ce face este iubitor de oameni, folosește un plan

²⁶ SFÂNTUL CLEMENT ALEXANDRINUL, *Pedagogul*, cap. I, trad. în rom. de Pr. Dumitru Fecioru, în col. PSB, vol. 4, *Scrisori*, partea întâia, Ed. IBMBOR, București, 1982, p. 167.

²⁷ SFÂNTUL CLEMENT ALEXANDRINUL, *Pedagogul...*, p. 167.

frumos, potrivit unei instrucții cu bune rezultate: mai întâi ne îndeamnă, apoi ne educă, iar la sfârșitul tuturora ne învață”²⁸.

Modelul educației creștine este, aşadar, Hristos care a spus despre Sine: „Eu sunt calea adevărul și viața” (*Ioan 14,6*), adică izvorul vieții harice și revelarea deplină a înțelepciunii divine, pentru că El ne-a arătat calea pe care trebuie să mergem, adevărul în care să credem și viața pe care trebuie să o trăim. El s-a jertfit pentru mântuirea noastră, arătându-ne că „mai mare dragoste decât aceasta nimeni nu are, ca viața lui să și-o pună pentru prietenii săi” (*Ioan 5, 18*). De aceea și putut rosti: „Învățați de la Mine că sunt blând și smerit cu inima” (*Ioan 11, 34*). Iisus Hristos este temelia existenței umane, a mântuirii, și, implicit, a educației noastre. Pe El, pe viața Lui, în Biserica Lui se poate zidi și rezidiumanitatea, pentru că El ne-a descoperit noul mod de viață divino-umană și spre acest ideal suprem aspiră întreaga omenire, care nu se poate împlini spiritual decât în și cu Hristos Domnul. „Acesta este pentru noi icoană fără de plată și trebuie să căutăm cu toată puterea ca sufletul nostru să se asemene cu El”²⁹.

În Noul Testament, educația este o poruncă dumnezeiască trasată și aplicată de însuși Fiul lui Dumnezeu întrupat. El „este aşadar, Pedagogul nostru, Cuvântul, Cel Care vindecă prin sfaturile Sale, patimile sufletului nostru, care sunt împotriva firii.... Medicina este o artă care se învață prin înțelepciunea omenească. Cuvântul Tatălui este singurul doctor care vindecă slăbiciunile omenești; este un vindecător și un vrăjitor sfânt al sufletului bolnav”³⁰. El ne-a oferit modelul și principiile educației, El ține seama de elementele educației vechi testamentare, însă educația hristică o depășește pe aceasta prin propovăduirea dragostei care nu cunoaște limite, incluzând chiar și pe dușmani. Legea Talionului este desființată de această lege a dragostei care dobândește un caracter universal. Ea trebuie să cuprindă pe toți oamenii indiferent de condiția socială sau religioasă (*Luca 10, 27*) fiindcă în Hristos Iisus toți suntem una. În Legea harului și a libertății „nu mai este iudeu, nici elin; nu mai este nici rob, nici liber; nu mai este parte bărbătească și parte femeiască, pentru că voi toți una sunteți în Hristos Iisus” (*Galateni 3, 28; Coloseni 3, 11*), spune apostolul neamurilor, pentru că dragostea creștinească nivelează

²⁸ SFÂNTUL CLEMENT ALEXANDRINUL, *Pedagogul...*, p. 167.

²⁹ SFÂNTUL CLEMENT ALEXANDRINUL, *Pedagogul...*, cap. II, p. 168.

³⁰ SFÂNTUL CLEMENT ALEXANDRINUL, *Pedagogul...*, cap. II, p. 169.

asperitățile, stinge conflictele și înlătură toate barierele și tendințele separatiste dintre oameni. „Dragostea îndelung rabdă; dragostea este binevoitoare, dragostea nu pizmuiește, nu se laudă, nu se trufește, nu se poartă cu necuvintă, nu caută ale sale, nu se aprinde de mânie, nu gândește răul..., toate le suferă, toate le crede, toate le nădăduiește, toate le rabdă” (*I Corinteni* 13, 4-7). Dragostea este formativă când înfăptuiește binele moral și se străduiește să-l împărtășească și celorlalți. Dragostea este „împlinirea legii” (*Romani* 13, 10) și corolarul virtuților. Ea normalizează relațiile dintre semenii și transfigură rează întreaga viață umană, pentru că este divină. Dumnezeu este dragostea absolută (*Ioan* 4, 16), iar pentru că „ne conduce cu dragoste spre cea mai minunată viață, se cuvine ca noi să răspundem cu dragoste; se cuvine să trăim potrivit poruncilor voinței Sale, nu numai împlinind cele ce ne poruncește și ferindu-ne să săvârșim cele ce ne sunt interzise, ci și fugind de unele exemple și imitând pe altele pe căt ne stă în putință, ca să împlinim după asemănare faptele Pedagogului și să fie împlinit cuvântul Scripturii: «După chip și asemănare»”³¹.

În epoca post-apostolică educația religioasă se amplifică odată cu răspândirea creștinismului și înmulțirea comunităților creștine. Sfinții Părinți au clădit mai departe edificiul educației pe temelia preceptelor evanghelice fixate de Mântuitorul. În această perioadă, Biserica creștină întâmpina numeroase obstacole în ce privește misiunea ei educativ-catehetică, datorită ideilor, atitudinilor și curentelor de opinie adesea vrăjmașe lucrării misionare. Învățatura și persoana Mântuitorului au generat numeroase controverse și dispute în rândurile păgânilor și în cercul grupărilor eretice.

Această situație impune în mod stringent necesitatea instaurării unui învățământ religios instituționalizat. Procesul educațional trebuie organizat și sistematizat în conformitate cu cerințele vremii.

Pedagogii patristici ai secolelor IV și V desfășurau o activitate prodigioasă de ridicare a prestigiului Bisericii și de încrătinare a moravurilor societății creștine. Cel mai mare rol în procesul educației l-a avut instituția catehumenatului care pregătea și instruia pe noii convertiți la creștinism, inițiindu-i în tainele învățăturii de credință creștină. „Catehumenatul n-a constituit doar un simplu instrument pentru împărtășire de cunoștințe în domeniul religiei

---

³¹ SFÂNTUL CLEMENT ALEXANDRINUL, *Pedagogul...*, cap. 3, p. 171.

creștine, ci, mai ales, unul pentru educarea religios-morală a catehumenilor. Fapta, iar nu numai cunoștința hotără admiterea cuiva la primirea Tainei Sfântului Botez. Postul, rugăciunea, exercițiile duhovnicești și alte asemenea acte religioase mijloaceau desăvârșirea creștină a catehumenilor și promovarea lor dintr-o clasă în alta”³². Deci, catehumenatul urmărea transformarea radicală a vieții catehumenilor după chipul și statura lui Hristos. Omul cel vechi trebuia să se răstignească împreună cu Hristos, ca să se nimicească astfel trupul păcatului (*Romani* 6, 6; *1 Corinteni* 2, 14).

În sâmul Bisericii se făcea, începând cu secolul II, pregătirea „celor chemați” sau catehumenilor pentru primirea Tainei Sfântului Botez. Catehumenatul avea un caracter popular la început. El a pregătit școlilor catehetice, condițiile înființării acestora. Aceste școli au căpătat cu timpul o structură științifică, după modelul universităților păgâne, pentru că noua învățătură creștină se cerea expusă într-o formă elevată.

Școala catehetică din Alexandria s-a remarcat, în acest sens, prin sobrietatea și ținuta ei filozofică și academică, grație erudiției marilor corifei, Origen și Clement Alexandrinul, axați pe metoda interpretării alegorice a Sfintei Scripturi. O nouă orientare adoptă școala antiohiană, caracterizată prin pragmatismul ei, deoarece, în opoziție cu prima, utilizează metoda literară și istorico-gramaticală a exegzei biblice. Educația religioasă, efectuată în aceste școli, se extindea la toate vîrstele, la toate clasele și la toate nivelele vieții sociale, scopul ei principal fiind disciplinarea trupului și modelarea sufletului, după preceptele doctrinei și moralei creștine. Copiii erau și ei incluși în acest sistem de educație pentru că, la vîrstă lor fragedă se pot întrezări primele imbolduri timide spre zidire și înnoire lăuntrică. Și astăzi, „în mod principal, această vîrstă are nevoie de învățăturile noastre: cum ea este fragedă, învățăturile care i se dau intră ușor în sufletul copiilor, și se imprimă ca și sigiliul pe ceară în sufletul lor; este momentul critic de care depinde viața lor întreagă, să aleagă viciul sau virtutea. Dacă deci de la început și din primii ani, sunt întorși copiii de la păcat, și sunt puși pe calea cea dreaptă, li se va imprima lor obicei bun care va rămâne în ei ca o a doua natură; ei nu vor fi duși ușor de la sine la rău, obiceiul îi va reține și-i va antrena în bine. Prin aceia, noi îi vom face mult mai folositori pentru stat,

³² SFÂNTUL CLEMENT ALEXANDRINUL, *Caracterul religios-moral-creștin...*, p. 24.

chiar decât bătrâni și le vom insufla din tinerețe virtuile maturității”³³, spune un mare pedagog creștin.

Cateheții primei perioade patristice folosesc cu înțelepciune toate mijloacele didactice de convingere, persuasiune și îndrumare. Prin primirea Sfintelor Taine și participarea la sfintele slujbe se urmărea crearea unei predispoziții spre rugăciune, iar prin ascultarea cuvintelor de învățătură se urmărea sădarea convingerilor religioase și a deprinderilor creștinești. Școlile catehetice realizau un învățământ religios științific, stabilind puncte corelative între învățătura profană și cea creștină.

Începând cu Renașterea, omul a fost lovit de două perioade distrugătoare: ateismul, care îl închide în limitele naturii, inferioară omului, lipsindu-l de modelul și telul superior al existenței și osândindu-l la o infirmitate spirituală, și materialismul care subordonă spiritul materiei. Având un fond antropocentric lipsit de Dumnezeu Creatorul, acest materialism îl face pe om rob al instinctelor primare, printr-o transformare distrugătoare manifestată de senzualism, obsesii și aberații sexuale, mania drogurilor, boli ucișătoare, jaf, violență, crimă. Aceste orientări diavolești răstoarnă ordinea valorilor sufletești și întreaga logică, gândire și simțire omenească.

Omul a uitat de sensul și scopul existenței sale pe pământ, iar formația religioasă vine să-i amintească și să-i aducă justificarea existenței lui. Ea constituie mijlocul și condiția împlinirii scopului vieții. Întreaga educație, cu multiplele ei aspecte, trebuie să aibă ca obiectiv și scop, înnobilarea omului, formarea lui religioasă, dacă vrem să clădim cu înțelepciune și destoinicie „pe piatră” și nu „pe nisip” (*Matei* 7, 24-27). Această acțiune instructiv-educativă își propune întotdeauna „să întrupeze în personalitatea credinciosului cunoștința creștină adevărată cu conștiința curată; cunoștința adevărului religios cu sfîrșenia vieții, cu trăirea vieții creștine în dependență de o simțire purificată de patimi și păcate”³⁴.

Biserica nu a greșit și nu va greși niciodată atunci când a încercat și va încerca să influențeze în bine activitatea tuturor factorilor de educație umană în duhul și în spiritual ei, în vederea formării omului ca om, nu numai ca savant, ca artist, ca tehnician, meseriaș, etc., și aceasta, pentru că religia nu urmărește

³³ SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Comentariu la Evanghelia de la Ioan, Omilia a III-a*, cap. 1, trad. din lb. franceză de Diacon Gheorghe Băbuț, Ed. Pelerinul Român, Satu Mare, 1997, p. 16.

³⁴ Pr. Prof. Dumitru CĂLUGĂR, *Caracterul religios-moral-creștin...*, p. 239.

numai dezvoltarea la maximum a aptitudinilor naturale ale omului, ci mai ales împlinirea omului încadrat în ordinea supranaturală a Sacrului. Pentru aceasta „ne trebuie Biserică nouă, Religie vie, Religie cu apostoli conviști de rostul iubirii creștine, iar nu apostoli cu rude mari și strălucitoare și cu vorbe goale și neînțelese”³⁵, adică o Biserică misionară și activă cu apostoli – cateheți, preoți, profesori de religie și educatori creștini – trăitori fervenți ai învățăturii evanghelice, cu o cultură teologică temeinică, încununată de o experiență duhovnicească, căci nu poți vorbi despre Dumnezeu, dacă nu trăiești după voia lui Dumnezeu. „Educatorul este un om care trebuie să citească într-un suflet, frumosul poem pe care Dumnezeu l-a scris, să-l citească, să-l deceleze și să-l facă să apară scris în literele vieții, precum savantul citește opera divină în steaua ce lucește pe firmament. Educatorul este dintr-o dată mag și profet”³⁶. Prin urmare, „trebuie să trăiască în tine Dumnezeu, pentru ca să-l poți cunoaște. Trebuie să-L găsești mai întâi și după aceea să-L propovăduiești altora, spunând ca și Pavel, ce știi tu, ce simți tu, ce ești tu, ce poți tu, acum, când Dumnezeu locuiește în tine și lucrează în lume prin tine. Îl cauți în silogismele rațiunii? Nu-L vei găsi niciodată și te vei depărta de El tot mai mult. Pe când, dacă El viețuieste în tine, El însuși va grăbi oamenilor prin tine”³⁷. Astăzi, mai mult ca oricând, se cere ca pedagogul creștin, indiferent că este preot misionar, duhovnic sau profesor de religie, să învețe prin exemplul său personal, să fie ca o făclie care luminează în sfeșnic (*Matei* 5, 16). „Verba volant, exempla trahunt”, spuneau vechii latini. Cuvintele de învățătură nu au ecou și nu răscolesc interiorul omului, dacă cel ce le transmite nu trăiește în conformitate cu ele. Preotul, în mijlocul enoriașilor săi, și profesorul de religie în cercul restrâns al ucenicilor săi, trebuie să facă dovada indubitabilă că viețuieste „ca un om al lui Dumnezeu”. În caz contrar, ideile și preceptele sale morale nu pot avea credibilitate, și, în cele mai multe cazuri întâlnesc inimi șovăielnice și voințe refractare. „Omul lui Dumnezeu învață, evanghelizează, păstrează și vestește cele viitoare poporului său și creează prin personalitatea, slujba și propovăduirea sa, o atmosferă în care sufletul respiră ușor ca în lumea lui Dumnezeu”³⁸.

³⁵ George BOTA, *Religie și caracter*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1929, p. 84.

³⁶ Philippe POSARD, *L'Enfant d'aujourd'hui*, Desclée de Brouwer, Paris, 1937, p. 46.

³⁷ Pr. Dr. Grigore CRISTESCU, *Teologie și sacerdoțiu, tipul clasic al păstorului ortodox și idealurile pastoralei moderne*, Sibiu, 1928, p. 21.

³⁸ Pr. Dr. Grigore CRISTESCU, *Teologie și sacerdoțiu, tipul clasic al păstorului ortodox...*, p. 34.

După Sfântul Grigorie de Nyssa, omul „a fost înzestrat cu viață, cu rațiune, cu înțelepciune și cu toate bunătățile pe care numai firea dumnezească le are, pentru ca fiecare din acestea să trezească în el dorul după Dumnezeu cu care se știe înrudit”³⁹. El este coroana și podoaba creației, fiind alcătuit din trup material și suflet cugetător și nemuritor. Omul cuprinde în sine toată seria de ființe create care l-au precedat în existență, după cum ceea ce este superior implică ceea ce este inferior și generalul implică particularul. Măreția omului, însă, nu constă în faptul că rezumă în sine macrocosmosul, ci în faptul că este chip al Celui Care l-a creat. „Creatorul a dat vrednicie deosebită făpturii noastre prin aceea că, făcând-o după chipul Său, i-a oferit posibilitatea de a se face asemenea cu Sine”⁴⁰.

Pentru a învinge obsesiile și aberațiile devenite patologice astăzi, pentru a putea converti energiile în puterile creatoare de valori, pentru a salva de la degradare și a reconstrui omul, persoana umană creată după chipul lui Dumnezeu (*Facere* 1, 27), trebuie să avem conștiința că în noi conduce spiritul și nu trupul, un complex biologic, care e slăbă nog și pervertit. „De trăim cu Duhul, în Duhul să și umblăm” (*Galateni* 5, 25), căci dacă viețuim după trup, vom muri, iar dacă ucidem, cu Duhul, faptele trupului, vom fi vii (*Romani*, 8, 13). „Trupul vede prin ochi; iar sufletul prin minte. Si precum trupul fără ochi e orb și nu vede soarele, care luminează tot pământul și marea, nici nu se poate bucura de lumină, aşa și sufletul dacă nu are minte bună și viețuire cuvioasă este orb și nu înțelege pe Dumnezeu, Făcătorul și binefăcătorul tuturor, și nu-L preamărește, nici nu va putea să se bucur de nestricăciunea Lui și de bunurile veșnice”⁴¹.

Scopul formării spirituale prin religie este veșnic, urmărind mântuirea. Ea nu se confundă cu alte modalități prin care se încearcă modelarea omului, dar nici nu-i sunt indiferente, salutând pe toate cele care nu exclud prezența și lucrarea lui Dumnezeu în programul lor. Biserica, în împlinirea idealului ei

³⁹ SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Marele cuvânt catehetic sau despre învățământul religios*, cap. 5, trad. în rom. de Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, în col. PSB, vol. 30, *Scrieri exegetice, dogmatico-polemice și morale*, Ed. IBMBOR, București, 1998, p. 294.

⁴⁰ SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Despre facerea omului*, cap. IX, trad. în rom. de Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, în col. PSB, vol. 30, *Scrieri exegetice, dogmatico-polemice și morale*, Ed. IBMBOR, București, 1998, p. 30.

⁴¹ SFÂNTUL ANTONIE CEL MARE, *Învățături despre viața morală a oamenilor și despre buna purtare*, în 170 de capete, trad. în rom. de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, în *Filocalia*, vol. 1, Sibiu, 1927, p. 25.

formativ, are nevoie de instrucție. Dar educația religioasă nu se limitează doar la informare despre principiile morale creștine, ci implică și trăirile intime ale fiecărei persoane în con vorbirile de taină cu Dumnezeu. „Avem deci nevoie de har dumnezeiesc, de minte trează și de ochi veghetori ca să nu mâncăm neghina ca grâu și să ne vătămăm din neștiință, nici să fim sfâșiați luând lupul drept oaie și nici să socotim înger binefăcător pe diavolul pierzător și să fim înghițiti de el”⁴².

Religia creștină nu este o filozofie a vorbelor, ci a faptelor; ea nu este un obiect de studiu, ci un mod de viață. Lumea se va schimba cu adevărat atunci când locuirorii ei vor căuta înainte de toate sfîntirea vieții lor și se vor strădui „să caute mai întâi împărăția lui Dumnezeu și dreptatea Lui” (*Matei* 6, 33), pentru că „a Lui făptură suntem, zidiți în Hristos Iisus spre fapte bune, pe care Dumnezeu le-a gătit mai înainte ca să umblăm întru ele” (*Efeseni* 2, 10).

Summary: Religious education, a ground for spiritual recovery

Religious education is a complex and noble action whose main purpose is the formation of Christian characters and personalities, through the systematic teaching of religious knowledge. In their turn, the religious ideas and precepts must undergo certain stages. They must pass through the mind's horizon and through the heart's filter, from the level of understanding, to that of conviction and feeling, and finally to their full practical accomplishment, because believing means to live what you believe.

The main objective of religious education is the harmonious growth of the entire human being, considered in her integral structure: body and soul. Through this education, one pursues firstly the adornment of the divine image within each man, namely: the mind's illumination, by transmitting the truths of faith, the raising the awareness of the heart, by developing the feeling of true and deep love for God and one's neighbor, and persuading one's will by working the virtues in everyday life.

The means of inner shaping and transformation used by the Christian teacher must be joined with the efforts of self-education of the spiritual sons, who are generally faithful of all ages, who attend religious services and listen eagerly the word of God. The truth of the righteous faith illuminates and wises them, helping their

---

⁴² SFÂNTUL CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheza a IV-a...*, p. 49.

understanding of the true reason of being. This sense of priority must be understood and lived in an indissoluble unity with love, as the Apostle says: “speaking the truth in love, may grow up into Him in all things” (*Ephesians* 4, 15).

God – the supreme Good is the pattern of love. He is absolute Goodness, the standard for shaping the beauty of the divine image within each man. After the fall of the first men, the image and complete likeness with God was discovered to us through the divine-human Person of the Son of God incarnated, our Lord Jesus Christ. We are fulfilled as human beings in His image. He is our Archetype and Pedagogue, after which we raise our spiritual life, founded on truth and love (*John* 15, 13; 14, 6).

Jesus Christ is the foundation of Christian education. On Him, on His life and in His Church is humanity regenerated from a moral point of view (*1 Corinthians* 3, 11). It is on this original background of the restored image in Christ that we establish the system of religious education. Only then will we manage to achieve man’s redemption from sin, by separating him from the terrible captivity of the human affections and lusts that rule and pervert him. We achieve this supreme ideal through a permanent and perseverant education, supported by the divine grace, looking unto Christ, “the author and finisher of our faith” (*Hebrews* 12, 2).

Therefore, the pattern of our moral and religious accomplishment is not a simple human pattern, but a divine-human one – the God-Man – Jesus Christ. On Him, on this Pattern we establish the education, in His redeeming Church, by confessing Him in integrity and raising us through the word of His Gospel, through His Holy Sacraments, through prayer, through the holy virtues and by crucifying our own affections and sins (*Galatians* 5, 24), in order to make the image of God shine from within us and to be reborn from sin to the new life in Christ, “for we are His workmanship, created unto good works, which God hath before ordained that we should walk in them” (*Ephesians* 2, 10).